

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА СРБИЈЕ

МОНОГРАФИЈЕ

2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Јован Дубовац

Десанка Пешић

Ђорђе Пиљевић

Миленко Топаловић

Бозумил Храбак

Др ВЕНЦЕСЛАВ ГЛИШИЋ

ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ НАЦИСТИЧКЕ НЕМАЧКЕ У СРБИЈИ 1941-1944.

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ „РАД“
БЕОГРАД
1970.

ПРЕДГОВОР

Проблем терора и злочина нацистичке Немачке у Србији у току окупације 1941—1944. није досад систематски и целовито обрађиван. Он је уз пут додириван у различитим историјским прегледима и студијама о развоју народноослободилачке борбе на територији Србије. О појединим масовним стрељањима, затим о концентрационим логорима знатно више је писано, али на публицистички начин, без научне анализе. У овом раду учињен је први пут покушај да се свестрано захвати и опише проблем нацистичких злочина на територији Србије која се налазила под немачком окупацијом, изузимајући Банат, који је имао посебан третман.*

Аутор се ограничио углавном на описивање ратних злочина и злочина против човечности, док злочин против мира помиње само кад пише о априлском рату 1941. Форме терора као метода за застрашивање покороног народа и спречавање устанка нису посебно обрађене, него се помињу кад се говори о злочинима и о њиховом одразу на народ Србије и припаднике народноослободилачког покрета.

Како злочини нацистичког окупатора, поред историјског, имају и правни аспект, писац се укратко осврнуо на развој оног дела међународног ратног и кривичног права који третира репресалије над окупираним становништвом и узимање и убијање талаца до и у току II светског рата, као и на то колико су се представници нацистичке Немачке држали тих норми приликом извршења злочина у Србији.

Сва та посматрања проткана су политичким, војним и економским приликама у Србији у периоду окупације 1941—1944. Недостатак аналитичких радова из политичке, економске и војне историје, нарочито за период 1942—1944, стварао је велике тешкоће аутору, тако да је понегде морао вршити пионирска истраживања. Због тога је у поменутом раздобљу дато више простора условима у којима су нацисти вршили злочине и терор.

При компоновању рада писац се нашао у дилеми како да изложи масу чињеница а да не преоптереги читаоца набрајањем на хиљаде злочина нациста. Да би се то избегло, било је нужно дати основне контуре историјског развоја Србије у току окупације (развој окупационог система, народноослободилачког покрета, квислинге, четнике и низ других про-

* Овај рад одбрањен је као докторска дисертација 4. јуна 1968. године на Филозофском факултету Хумболт универзитета у Берлину, Немачка Демократска Република, пред мешовитом немачко-југословенском комисијом коју су сачињавали: редовни професори Хумболт универзитета др Валтер Бартел и др Гинтер Розенфелд, а са Београдског универзитета професор др Јован Марјановић.

блема). Разуме се, не детаљно. Писац је, штавише, покушао да да неку врсту периодизације са становишта развоја окупационог система. Колико је у томе успео просудиће читаоци.

Злочини су описивани хронолошким редом, изузев поглавља о уништењу Јевреја и о концентрационим логорима, који су проблемски обрађени.

Приликом истраживања аутор је уложио огроман труд да прегледа све што је досад написано у Србији за период 1941—1944, а затим да искористи све доступне архивске изворе за поменуто време.

Од литературе му је као полазна тачка у истраживању послужило досад најпотпунији рад из историје народноослободилачког покрета у Србији: *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, проф. Јована Марјановића, са напоменом, што се и из наслова може закључити, да рад пружа одређене податке и оцене само из 1941. За остале године рата користио је, пре свега, дела истакнутих руководиоца НОП-а: Јосипа Броза Тита, Едварда Кардеља, Родољуба Чолаковића и других, и то претежно њихове оцене појединих крупних догађаја за време окупације у Србији. Једини досад постојећи преглед развоја народноослободилачког покрета у Србији, *Борба Србије 1941—1945* од Моме Марковића, корисно је послужило да се уоче основне линије развоја НОП-а у Србији. Такође су на изванредан начин помогли и постојећи регионални историјски прегледи о народноослободилачкој борби: у јужној Србији, источној Србији, централној Србији, и Београду, као и историјати појединих партизанских одреда у Србији. За уводне делове појединих поглавља коришћен је историјски преглед народноослободилачке борбе у Југославији *Ослободилачки рат народа Југославије*, у издању Војноисторијског института, и разне историје II светског рата, почев од оне коју је издао Војноисторијски институт (досад су изашле 4 књиге), преко Герлицове до Черчилових мемоара, затим, више студија из међународног ратног права страних и наших аутора. Дневници и мемоарски записи такође су били од велике користи, нарочито дневник Драгојла Дудића и записи Родољуба Чолаковића.

Међутим, аутор је посебну пажњу посветио литератури у којој се описују поједини злочини и разни облици терора. По броју објављених књига о овом проблему, највише их је о масовном покољу у Крагујевцу: Бранислав Божовић, *Поруке стрељаног града*; Драгољуб Петровић, *Преживели отпужују*; Љубиша Манојловић, *На часу историје*; Мирко Милојековић, *Једна младост у Србији* и књига сећања преживелих *Крагујевац 21. октобра 1941*. Поред тога, објављено је безброј чланака по часописима и новинама.

Нешто мање је писано о злочинима у Подрињу: Станоје Филиповић, *Две хиљаде за дан*; Подриње у пламену и крви; Милован Ђорђевић, *Записи о Јарку* и неки чланци Драгослава Пармаковића, Павла Јосића и других. О стрељању у Краљеву најпотпуније је писао Коча Јончић, чији се рад налази у рукопису.

Све ове књиге и написи имају више или мање публицистички и при-

глед развитка догађаја у појединим логорина, што је сасвим природно с обзиром на специфичности односа који су владали у њима, где се ниједна реч није смела забележити. Углавном су сви радови из те области писани на основу сећања, јер су нацисти¹ уништили логорске архиве. Једино² су са Баи Мце сачуване логорске архиве: Досад се најдаље отишло у изучавању бањичког логора у Београду, о коме је објављена књига *Бањича* (1917) коју је написао колектив аутора на основу сећања појединих преживелих логораша. Иако је овај рад непотпун, он представља значајан допринос историографији о концентрационим логорима. О животу у истом логору писао је Велибор Глигорић у књизи *Кућа смрти*. О логору на Сајмишту написали су рад Лазар Ивановић и Младен Вукомановић, који ускоро излази из штампе. О шабачким логорима писао је Станоје Филиповић, а о Заводу за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци Јован Марјановић и Милан Борковић.

Злочини против Јевреја такође су изазивали интересовање појединих аутора, и о томе су писали Алберт Вајс, Лазар Ивановић и други.

За разне злочине које су починиле нацистичке казнене експедиције широм Србије аутор је користио око 400 хроника о развоју народноослободилачке борбе по селима и градовима, у којима су описани најтежи злочини или дати спискови жртава које су пале од руку окупатора. Највећи део хроника је необјављен и чува се у Институту за историју радничког покрета Србије. Оне су углавном писане на основу сећања очевидаца.

О проблему злочина и терора нацистичке Немачке у Србији није много писано на немачком језику. О томе је узредно писао Херман Нојбахер у својим мемоарима *Sonderauftrag Südost* (Специјални задатак Југоисток). У последње време најпотпуније и најобјективније о томе је писао Мартин Целер у опширном предговору књиге *Fall 7* (Случај 7), која је изашла у Немачкој Демократској Републици и у којој су објављене оптужница и пресуда са суђења немачким командантима који су се у току рата налазили на разним положајима на Балкану и у Норвешкој.

У историографији Савезне Републике Немачке улагани су напори да се покаже како су фолксдојчери жртве рата на територији Југославије, јер су протерани, како су заробљени нацисти малтретирани и како се велики број њих није вратио из заробљеништва после рата. Са циљем да се докаже ова теза, издате су (1961, 1963. и 1965) три књиге о протераним фолксдојчерима и немачким заробљеницима у Југославији са опширним предговорима, у којима се по сваку цену наетоји да докаже поменута тврдња, а сасвим се мало пише о злочинима нациста у Југославији.

Поред литературе објављене у виду књига, аутор је користио низ чланака из часописа и штампе. У првом реду, штампу из времена рата и то, пре свега, ону коју је издавао НОП: „Борба“, „Глас“ и Билтен Врховног штаба народноослободилачких одреда у Југославији. Затим, квислиншке листове „Ново време“ и „Наша борба“, а од немачких „Donauzeitung“ и „Völkischer Beobachter“.

Послератна штампа у Београду и унутрашњости донела је много прилога који говоре о устанку и терору и злочинима окупатора. Сви ти чланци имају мање-више пригодан карактер. Највећи део од њих аутор је користио помоћу библиографије чланака коју издаје Библиографски институт у Београду. За ове чланке може се констатовати да не доносе

ништа битно ново. Оне чланке које је користио, аутор је навео у напоменама.

Поред овако велике литературе, аутор се у првом реду ослонио на архивске изворе. Међутим, и ту је наишао на знатне тешкоће. Услед партизанског начина ратовања, услед непрекидног гоњења припадника НОП-а од окупатора, квислинга и четника, нарочито у Србији, и услед ратних разарања сачуван је мали број докумената из народноослободилачког покрета који говоре о злочинима и терору окупатора. Тако је изучавање проблема злочина и терора отежано, јер недостају архивски извори за континуирано праћење система терора, па је истраживач морао прикупљати податке, који су често противречни, из извора различитог порекла: партизанских, немачких, квислиншких, четничких и других докумената, као и сећања оних који су то преживели.

Сачувани документи о народноослободилачком покрету у Србији — Покрајинског комитета, Главног штаба, окружних комитета и штабова одреда, чувају се у Архиву Института за историју радничког покрета Србије и Архиву Војноисторијског института. Највећи део ових докумената до краја 1943. године, објављен је у првих 5 књига *Зборника докумената и података о народноослободилачком рату/ југословенских народа*, том I, који издаје Војноисторијски институт.

Најважнији архивски материјал за овај рад су свакако документи Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, који, на жалост, нису сачувани у целовитом фонду, него се налазе у разним архивским установама: Војноисторијском институту, Архиву Југославије, Савезном јавном тужилаштву, а нешто је још у Секретаријату за унутрашње послове Србије.

Најзначајнији документи ове комисије издати су 1945. и 1946. под насловом *Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача у 4 књиге* а једна књига је посебно посвећена злочинима над Јеврејима. У издатим саопштењима документовано је описано око 20 најмасовнијих злочина у Србији: у логорима на Бањици, Сајмишту, затим у Подрињу, Крагујевцу, Крушевцу, Кривој Реци и другим местима.

Поред ових извора, аутор је користио и сећања учесника из времена рата која су прикушвали Институт за историју радничког покрета Србије, Војноисторијски институт и Савез бораца НОР.

У Историјском архиву града Београда аутор је користио сећања учесника у ратним догађајима, као и фонд Специјалне полиције, у коме има података о мучењима и уништавању комуниста у затворима. Такође су му корисно послужиле и сачуване архиве Недићеве владе и покрета Драже Михаиловића, које се чувају у Архиву Војноисторијског института.

Поред поменутих докумената, аутор се углавном ослонио на изворе који потичу од окупатора. Један део ових докумената објављен је у *материјала са суђења у Нирнбергу*. Од 42 књиге ове збирке свега се 2—3 односе на Југославију. Део ових докумената објављен је у првих 5 књига *Зборника*, остатак се чува у препису у Архиву Војноисторијског института. У препису се такође налази цео материјал са процеса тзв. „Случаја 7" или „процеса балканским генералима", познат још као „процес убицама таласа".

Међутим, тек добијањем микрофилмова заплећене архивске грађе немачког порекла из II светског рата, која се чува у Вашингтону, могао

се потпуно сагледати овај проблем, где се аутор користио дневним, десетодневним петнаестодневним и месечним извештајима, као и Ратним дневником војноуправног команданта Србије&:

Користбћи различиту литературу и изворе, аутор је био критичан. Да би доспео до историјске истине, служио се методом компарације упо­ређујући изворе различитог порекла.

Приликом редакције текста за објављивање писац је усвојио више корисних примедби које су му приликом одбране рада ставили професори Валтер Бартел, Јован Марјановић и Гинтер Розенфелд, на чему им и овога пута изражава захвалност.

Корисне примедбе аутор је такође добио од рецензента потпуковника Мухарема Кресе, сарадника Војноисторијског института, које су помогле да рад добије у садржини и да се отклоне неке непрецизности.

Сакупљајући податке за ову тему, писац је наишао на разумевање и помоћ многих установа и појединаца, па користи ову прилику да им се захвали. Од установа у Београду, пре свега, дугује захвалност Институту за историју радничког покрета Србије, који је ову тему финансирао, Републичком одбору за прославу 50-годишњице КПЈ у Србији, који је дао део средстава за објављивање овог рада, Војноисторијском институту, који му је омогућио коришћење богатих архивских фондова, Историјском архиву Београда и другим архивским установама у Србији.

Од установа у Немачкој Демократској Републици писац жели да се захвали Министарству за високо школство и Хумболт универзитету, који су му омогућили да овај рад брани као докторску дисертацију у Немачкој Демократској Републици. Затим Државном архиву у Потсдаму, који му је ставио на располагање архивске фондове из времена II светског рата.

Од појединаца посебну захвалност жели да изрази ментору у Немачкој Демократској Републици, професору Валтеру Балтеру, чије му је револуционарно и научно искуство било од драгоцене користи. Затим Мартину Целеру, који му је знатно помогао у раду на дисертацији.

Од наших историчара аутор посебну захвалност дугује професору Јовану Марјановићу на корисним саветима приликом истраживања и за одлазак у Берлин ради учешћа у комисији за одбрану доктората.

ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ НАЦИСТИЧКЕ
НЕМАЧКЕ У СРБИЈИ 1941-1944.

С К Р А Ћ Е Н И Ц Е

- АВИИ — Архив Војноисторијског института
АИРПС — Архив Института за историју радничког покрета Србије
АЈ — Архив Југославије
АОК — Armeoberkommando
АСТ — Abwehrstelle
BdO — Befehlshaber der Ordnungspolizei
BdS — Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst
ГЕСТАПО — Geheime Staatspolizei
GFP — Geheime Feldpolizei
ДМ — Дража Михаиловић
DNB — Deutsches Nachrichten Büro
EG — Einsatzgruppe
ИАБ — Историјеки архив Београда
ИДН — Институт друштвених наука
КК — Kreiskommandantur
КПЈ — Комунистичка партија Југославије
МИП — Министарство иностраних послова
МКБ — Месни комитет Београда
Мф Б — Микрофилм — Бон
Мф В — Микрофилм — Вашингтон
Мф Ј — Микрофилм — Лондон
НА — Немачка архива
н.д. — Наведено дело
НдА — Недићева архива
НДХ — Незавиена Држава Хрватска
н.е. — Наведени елаборат
НОБ — Народноослободилачка борба
НОВ и ПОЈ — Народноослободилачка војска и партизански одреди
Југославије
НОП — Народноослободилачки покрет
н.р. — Наведени рукопис
ОК — Окружни комитет
OKW — Oberkommando der Wehrmacht
OKW(WF st) — Oberkommando der Wehrmacht Vehrmachtführungsstab
OKH — Oberkommando des Heeres
РА АА — Politisches Archiv des Auswertiges Amtes — Bonn
ПК — Покрајински комитет
ПКС — Покрајински комитет Србије
RSHA — Reichssicherheitshauptamt

SD — Sicherheitsdienst

СДК — Српски добровољачки корпус

СИП — Секретаријат иностраних послова

SIPO — Sicherheitspolizei

СЈТ — Савезно јавно тужилаштво

СКОЈ — Савез комунистичке омладине Југославије

SS — Schutzstaffel

FK — Feldkommandantur

ЦК К.ПЈ — Централни комитет Комунистичке партије Југославије

Проблем односа окупатора и побеђеног стар је колико и историја човечанства. Од постанка човека владало је право јачега и побеђени је био остављен на милост и немилост победнику.

Познато је да су у старом веку уништавајући ратови вођени свим средствима која су била на располагању без и најмање хуманости, Поробљени народи нису уживали никакву заштиту. Варварски поступци били су карактеристични и за ратове старих грчких државица, које су се налазиле на високом степену културе. Чак се догађало да је у старој Грчкој давана предност стварима над људима. Слично су поступали и стари Римљани. Узмимо само пример Картагине, која је до темеља разрушена.

Међутим, исто тако се зна да су још у старом веку вршени покушаји да се заштити становништво које не учествује активно у борби. Тако је персијски цар Кир предлагао асирском краљу да се борба ограничи на наоружано људство, а да се поштеде сељаци. Према Плутарху, Крићани су приликом борби штитили свештенике и гробаре. Значи, у старом веку приликом ратова нису постојале општеважеће међународне норме у погледу заштите поробљеног становништва, него се углавном ослањало на обичаје и договоре између појединих држава.

И у средњем веку владао је принцип да поробљена област са свим што се на њој налази, подразумевајући људе и ствари, прелази у својину победника.

Хуманизам и ренесанса припремили су ослобођење човекове личности од црквеног јарма и апсолутистичке државе, али у развоју међународног ратног права није се далеко отишло, поготову не у заштити неборачког становништва. Још увек није било прописаних међународних норми, већ нека врста обичајног права.

Тек у другој половини XIX века уложени су напори да се формулишу одговарајуће норме којих ће се држати зараћене стране. То је најпре учињено на Првој хашкој мировној конференцији 1899. године. Сви ти напори били су коначно крунисани на Другој хашкој мировној конференцији, 1907. године, која представља значајан историјски догађај у развоју међународног ратног права.

Тада је, између осталог, донета позната Четврта хашка конвенција о законима и обичајима рата, која има као Додатак тзв. хашки правилник о сувоземном ратовању. Ова конвенција је значајан покушај кодификације права и дужности зараћених страна. Она није створила нове принципе и правила међународног ратног права, него је само Јасније одредила и попунила обичајно право.

Што се тиче заштите цивилних лица, која нас овде посебно интересују, то питање остало је и даље прилично отворено, иако члан 4b. те конвенције гласи:

„Част и права породице, живот појединаца и приватна својина, као и верска убеђења и исповедање вере морају бити поштовани. Приватна својина не може бити заплена.”

Осим тога, Четврта хашка конвенција изричито је забрањивала колективне казне над становништвом које не учествује директно у сукобу. Члан 50. ове конвенције, који се односи на тај проблем, гласи:

„Никаква колективна казна, новчана или друга, не може бити изречена против становништва, због индивидуалних радњи у којима нису учествовали нити су се са њима сагласили.”¹

Око овог члана, нарочито у току и после II светског рата, развила се полемика око тога има ли или нема окупатор право да узима и стреља таоце. Нацисти су се бранили да Хашка конвенција не садржи одредбе којима би се установљавала индивидуална кривична одговорност за повреде закона и обичаја рата, и за које се током времена уобичајио термин „ратни злочини”. На пример, у хашким конвенцијама не постоји израз „талац”, јер су приликом усвајања конвенције једни били за узимање талача, други против, сматрајући то варварским обичајем.

Несигурност ове конвенције огледала се и при третирању колективних казни и депортација. Слабости неких одредби ове конвенције, нарочито оних које су се тичале цивилног становништва, уочене су још у току I светског рата.

Између два рата силе Антанте нису више обраћале пажњу на невоље које доноси рат. Биле су опијене победом и системом европске безбедности. У поменутом периоду за овај проблем једино је интересантна Женевска конвенција о заробљеницима, рањеницима и болесницима (1929), која је, у случају рата, заштићавала поменуте категорије лица.

Припремани текст о заштити цивилних лица дуго је одуговлачен и није усвојен услед избијања II светског рата. Тако је заштита цивилних лица у међународном ратном праву и даље почивала на хашким конвенцијама.

Злочини које је нацистичка Немачка починила у току II светског рата у поробљеним земљама Европе остаће забележени у историји као најмрачнији и најтрагичнији период развоја човечанства у XX веку.

Како никаквим међународним актима нису биле предвиђене казне за ратне злочине, победничким државама је признато да суђења злочинцима спроведу применом свог законодавства. Истовремено су победене државе биле обавезне да изруче сва лица одговорна за ратне злочине. Тако је кажњавање ратних злочинаца схваћено много озбиљније него у току I светског рата.

Поједине опомене чланица антихитлеровске коалиције уследиле су током 1941. и 1942. године. Рузвелт је, крајем 1941, између осталог рекао:

¹ Цитира: *Oscar Max Uhler, Der Völkerrechtliche Schutz der Bevölkerung eines besetzten Gebiets gegen Massnahmen Okupationsmacht, Zürich, 1951, str. §5.*

„Застрашиваше не може никад донети мир у Европи. Оно само сеје семе мржње, које ће једнога дана довести до страховите казне.“²

Већ 30. октобра 1943. године три велике силе, Совјетски Савез, Сједишене Америчке Државе и Енглеска, у име 32 уједињена народа свечано су објавили московску „Декларацију о немачким зверствима“, у којој се, између осталог, каже:

„Они немачки официри, војници, као и чланови нацистичке странке, који су одговорни за ова зверства, покоље и погубљења, или су добровољно у њима учествовали, биће враћени у земље у којима су извршена њихова злочиначка недела, како би им се могло судити и казнити по законима тих ослобођених земаља и слободних влада које буду у њима образоване . . .“³

Овом декларацијом изузимали су се они немачки злочинци чији се злочини не могу локализовати и који ће бити кажњени заједничком одлуком савезничких влада. Декларација је представљала важан ослонац и подстрек за рад на утврђивању ратних злочина.

Неколико дана раније, у Лондону 20. октобра, основана је Комисија Уједињених нација за ратне злочине, која је позвала све земље антихитлеровске коалиције да образују своје националне комисије. Одазивајући се овом позиву, АВНОЈ је 30. новембра 1943. у Јајцу донео одлуку о оснивању Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.⁴

Задатак ове комисије при Председништву Националног комитета био је да утврђује чињенице које ће послужити за проналажење и привођење на суд свих злочинаца из редова окупатора и помагача. Комисија се служила својим правилником, донетим 8. маја 1944. године, који је сумарно одређивао главна кривична дела.

Осим тога, Комисија је користила Уредбу о војним судовима од 25. маја 1944, а нарочито чланове 13. и 14. За нас је нарочито интересантан члан 13. који даје описне дефиниције појма ратног злочинца и низа дела која се сматрају ратним злочинима, док члан 14. говори о помагачима окупатора — народним издајницима.

Од прописа међународног права главно упориште су и даље биле Хашка и Женевска конвенција. Како се међународно кривично право током рата брзо развијало, коришћене су не само Московска декларација већ и Кримске одлуке од 11. фебруара 1945, затим документа са изразито правним инструментима, као што су Лондонски споразум од 8. августа 1945, којим су четири велике силе основале Међународни војни суд за суђење ратним злочинцима и донеле статут тог суда. Поменути статут и закон бр. 10 Контролног савета за Немачку садрже фиксирани три врсте злочина: злочин против мира, ратни злочин и злочин против човечности.

Резолуција генералне скупштине Уједињених нација од 11. децембра 1946. потврдила је начела међународног права изнета у Статуту и резолуцији о геноциду и издавању и кажњавању ратних зло-

² Цитира се у чланку „Поводом пресуде Америчког суда у Нирнбергу“, Београд, 1948, стр. 47.

³ Нирнбершка пресуда, Београд, 1948, стр. 5.

⁴ Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, Анали Правног факултета у Београду, 1961, 4, стр. 387.

чинаца и издајника. Тиме је коначно потврђено да су ратни злочини међународна кривична дела.

У Југославији су, убрзо после оснивања Државне комисије, формиране земалске комисије. Последња је формирана у Србији 1. новембра 1944. при председништву АСНОС-а; кад је образована влада, она се налазила при председништву владе. У Србији су радиле једна покрајинска комисија за Војводину и две обласне за Косово и Санџак. Ниже инстанце биле су окружне, среске и општинске комисије или повереништва.

Суђења према поменутим међународним правним нормама за ратне злочине почела су одмах после рата. Суђење двадесетдвојици главних ратних злочинаца, од којих су шеснаесторица оптужени за ратне злочине, одржано је пред Међународним војним судом у Нирнбергу од 20. новембра 1945. до 1. октобра 1946. Пресудом овог суда њих десеторица осуђена су на смрт вешањем и Мартин Борман у одсуству.

Поред овог, одржан је низ процеса појединим организацијама нацистичке Немачке које су вршиле злочиначка дела. У склопу тих процеса одржано је суђење генералима, који су се у току рата налазили на Балкану и наређивали злочине. Овај процес познат је као „случај 7“ или као „процес убицама талаца“. Суђење је трајало око четири месеца и ниједан оптужени није осуђен на смрт, што је изазвало оправдане протесте напредне светске, а посебно југословенске јавности.

У духу Московске декларације, осталим злочинцима суђено је у земљама где су извршили злочине, тако да су сви ухваћени истакнути злочинци осуђени за своја дела.

Међутим, неки од њих и данас се налазе некажњени у иностранству или у Савезној Републици Немачкој, па је питање кажњавања преосталих ратних злочинаца још увек актуелно у низу земаља у којима су они починили злочине у току II светског рата.

Међународно кривично и ратно право није престало да се развија са завршетком II светског рата. Даљи напредак постигнут је Женевским конвенцијама из 1949. године. Женевске конвенције расправљају питања у вези са личношћу човека и његовом заштитом и садржи низ одредаба којих није било у хашком правилнику, на пример, велики одељак о заштити и поступку са интернираним лицима. Поред тога, забрањене су колективне казне, као и све мере застрашивања или тероризма. Такође је забрањено узимање талаца.⁵

Ове конвенције изазвале су бурне дискусије у светској јавности пре и после њиховог усвајања. Било је и таквих стручњака за међународно право који су изразили бојазан да ће цивилно становништво злоупотребити њене одредбе приликом отпора окупаторској војсци, да су оне илузија и да се не могу спровести у пракси.⁶

Већ смо напоменули да су у току II светског рата важиле норме Хашке конвенције из 1907. и Женевске конвенције из 1929. године.

⁵ Женевске конвенције о заштити жртава рата од 12. августа 1949, службено издање СИП, Београд, 1962, чл. 27, 32, 33. и 34.

⁶ Kurt Pickart, Geiselnahme, Wehrkunde Organ der Gesellschaft für Wehrkunde, München, 1954, Heft 3, S 89—91.

Представници нацистичке Немачке у окупираним земљама Европе, међу њима и у Србији нису се много обазирали на ове конвенције. Хитлеровим наредбама,⁷ као и наредбама других војних команданата, немачки војник био је ослобођен било каквих обзира у односу на цивилно становништво окупиране територије. Припаднике НОП-а третирали су као бандите и приликом заробљавања одмах су их убијали или слали у концентрационе логоре. Према томе, нису их признавали за ратујућу страну, иако су они према међународном ратном праву испуњавали све услове за то.

Посебно су чинили тешке повреде међународног ратног права кад је било у питању цивилно становништво. Пошто им је било у интересу да са што мање војничким средствима српски народ у покорности нису бирали средства да то остваре. Примењивали су најбруталније облике терора и колективних казни тако да је на хиљаде талаца из редова цивилног становништва било подвргнуто репресалијама и убијањима.

Овај однос према поробљеном становништву најбоље је формулисао чувени нацистички злочинац Бах Зелевски: „Једна од омиљених метода било је масакрирање цивилних лица, јер се њоме постигао двоструки циљ: освета за пугизанске акције и децимирање становништва”.⁷ Избегавањем писмених предизних наређења постигнут је жељени циљ, наиме да поступак према цивилном становништву буде препуштен самовољи нижих вођа оперативних SS група и полиције. Свака дисциплинска или казнена мера против припадника окупационих трупа због преступа према становништву окупиране територије била је забрањена. Тако су сви они који су вршили злочине знали да за њих неће одговарати.

Нацистички злочини имају и свој социолошко-психолошки аспект. Услед недоетатака елемената за ближе психолошко анализирање појединих злочинаца и њиховог порекла, ограничили смо се на то да изложимо историјске процесе, који су омогућили бестијање нациста.

Да бисмо објаснили како је то све почело, морамо се вратити неколико година уназад пред II светски рат. После слома Трећег рајха многи историчари су покушали да одговоре на питање шта је то што је Хитлера инспирисало да, користећи сваку прилику, пише и говори са њему својственим фанатизмом о расама, о томе да треба истребити мање вредне расе којима наредбају Јевреји, Словени и други народи. Они су покушали да прве зачетке ових идеја потраже у његовој младости, када је као бескућник лутао улицама Беча, да открију је ли га неко од припадника ових националности увредио на било који начин, али никаквих индиција није било. Рекло би се да је у питању нешто друго. Он је инсистирао на томе да је појам нације већ довољно експлоатисан у буржоаским револуцијама и да масама треба пружити нешто ново, освежавајуће, а то је појам „расе”.⁸ Мислио је да је у Француској победила револуција са појмом нације а да ће националсоцијализам са' појмом раса наметнути ново уређење света. Због тога је покушао да у политичке сврхе примени разна псеудо-научна достигнућа и теорије о расама. На тој основи почео је да изградити своје политичке погледе, који су нашли одраза већ у првом

⁷ Нирнбершка документа, Б IV, С 501.

⁸ » *Josef Wulf, Die Nürnberger Gesetze*, Берлин, 1960, стр. 1—12.

програму националсоцијалиста из 1920, а затим су разрађени у његовом делу *Моја борба*, у Розенберговом *Миту XX столећа* и Дареовом *О крви и земљи*.⁹ Према тим теоријама, људи се не деле на класе, него на расе. Шест раса су проглашене аријским: нордијска, фалска, динарска, западна, "источна и источнобалтска" раса. На врху лествица аријских раса била је нордијска. На дну лествице неаријских раса налазили су се Јевреји, а одмах испред њих Словени. Ова концепција о нижој вредности Јевреја, а касније и других народа, нарочито Словена, била је за неке слојеве немачког становништва примамљива. Она је истовремено била обећање да ће са протеривањем и уништавањем тих народа на њихово место доћи они, припадници више расе.

Још у свом зачетку националсоцијализам је био задојен мржњом према словенским народима. Хитлер је као вођа тог покрета још у *Mein Kampf*-у изражавао бојазан од брзог множења Словена, који би једног дана могли угрозити опстанак Немачке, као што је био случај са Аустро-Угарском. Због тога је сматрао да се треба ослободити свих сентименталности у спољној политици и безобзирно обезбедити „животни простор“ немачком народу,¹⁰ пре свега, на рачун словенских народа, Пољака и Руса. При таквим дискусијама Хитлер је истицао да је један од најважнијих задатака немачке политике у будућности „спречити даљи пораст словенских народа као ниже расе“.¹¹ Хитлерови сарадници разрађивали су његове идеје и ковали планове о стварању велике Немачке у Европи. Ова империја требало је да обухвати и словенске земље, међу њима Србију и Хрватску, с тим што би оне биле раздвојене.¹²

На први поглед почело је све безазлено, а завршило се катастрофално по милионе људи. Чим су дошли на власт, нацисти су почели да спроводе свој програм у дело, тако да су отпале све илузије да ће им он послужити само као параван док не дођу на власт и да ће се неких његових начела одрећи.

⁹ У оригиналу та дела гласе: *Adolf Hitler, Mein Kampf; Rosenberg, Der Mythos des 20. Jahrhunderts; Walter Darre, Um Blut und Boden.*

¹⁰ „Damit ziehen Wir Nationalisten bewusst einen Strich unter die aussenpolitische Richtung unserer Vorkriegszeit. Wir setzen dort an, wo man vor sechs Jahrhunderte endete. Wir stoppen den ewigen Germanenzug nach den Süden und Westen Europas und weisen den Blick nach dem Land im Osten. Wir schliessen endlich ab die Kolonial- und Handelspolitik der Vorkriegszeit und gehen über zur Bodenpolitik der Zukunft.“ *Mein Kampf*, München, 1941, S 742.

¹¹ Херман Раушнинг, *Моји поверљиви разговори са Хитлером*, Загреб, 1945, стр. 60. Овај цитат из Раушнинговог дела довољно илуструје Хитлеров став према Словенима: „Да ли се под тим мисли на уништење читавих народа? Наравно, тако ће ствар, по прилици, испасти. Ако имам снагу да без икакве гриже савести пошаљем у смрт цвет немачке младости, зар онда немам право да уништим милионе ове инфериорне расе, која се множи попут гамади.“

¹² Исто, стр. 27—28. Сличне ставове заступао је Фон Папен, што се да сагледати из разговора са Месершмитом у Бечу 1934. „Dass der ganze Südosten Europas bis zur Grenze der Türkei, das natürliche Hinterland Deutschlands darstellt und ihm die Mission anvertraut wurde, die deutsche wirtschaftliche und politische Kontrolle über dieses ganze Gebiet zu erleichtern. Er sagte mir“, наставља своје белешке Месершмит, „dass er dies deshalb mitteilt, weil sich die deutsche Regierung unbedingt an das Ziel der Gewinnung Kontrolle über Südosteuropa gebunden hat und es gibt nichts was sie daran hindern könnte“. Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: АВИИ) НА, 49—1/1.

Расистички принципи, као једна од база нацизма, који су требали да оправдају покоље „мање вредних“ народа и претварање милиона других у робове, почели су да се примењују од 1935. године усвајањем тзв. нирибершких закона о заштити немачке крви и немачке части и Закона о грађанину Рајха.¹³ Тим законима ударени су темељи истребљењу других народа. Према овим законима, грађанин Рајха могао је бити онај који је имао одређена етничка својства. Само је онај могао бити „Volksgenosse“ који је могао доказати да су најмање три од његова четири претка припадали једној од оних шест раса које су одређене као аријске. Само су се они могли служити својим политичким правима.

У томе је била важност преокрета што га је нацизам изазвао у мерилима вредности света. Наместо прокламоване једнакости од хришћанства до марксизма, нацизам тврди супротно: сви људи нису једнаки. Његово је основно начело да међу људима постоји огромна разлика, не по њиховом знању, раду и стеченим особинама, већ по њиховом пореклу.

Један од најватренијих поборника и спроводиоца расних начела био је Хајнрих Химлер. Њега нису опседале толико идеје како повећати животни простор Немцима колико како добити чисту расу. Он је покушао да то практично спроведе на тај начин што је оснивао националсоцијалистичке заводе за васпитање деце и омладине, да би SS снабдео чистом расом.¹⁴

Ова Јлтика расног ш^ребљења није била службено тако јасно формулисана као политика животног простора. И Химлер се веома опрезно изражавао кад је о томе писао. Он је био против-разних уредби које би могле да му вежу руке за слободно деловање на том плану.¹⁵

На основу поменутих гледишта и закона који су донети, отпочели су, најпре у Рајху, прогони Јевреја, одузимање имовине, слање у концентрационе логоре, стрељања и погроми. Напоредо са њима, прогањане су све демократске снаге у земљи, у првом реду комунисти, чији је прогон почео одмах по доласку нациста на власт. Почетком II светског рата терор се проширио и на окупиране земље.

Први опити у том правцу почели су у Пољској и Чехословачкој, где се отпочело са пресељавањем и ликвидацијом становништва ових земаља, да би се на њихову земљу населили најпре фолксдојчери из разних земаља света, а затим сељаци из Рајха, који су требали да

¹³ J. Wulf, н. д., стр. 1—12.

¹⁴ J. Wulf, *Heinrich Himmler*, Берлин, 1960, С. 20—21.

¹⁵ Његов однос према другим нацијама најбоље карактерише цитат из говора који је одржао есесовцима 4. октобра 1943. „Ein Grundsatz muss für den SS-Man absolut gelten ehrlich und anständig, Treu und Kameradschaftlich haben wir zu Angehörigen unseres eigennen Blutes zu Sein und zu sonst neimand. Wie es den Russen und den Tschechen geht, ist mir total gleichgültig. Das was in den anderen Völkern an gutem Blut unserer Art vorhanden ist, werden wir uns holen, indem wir ihnen — wenn notwendig — die Kinder rauben und sie bei uns Grossziehen. Ob die anderen Völker im Wohlstand leben oder ob sie Verrecken vor Hunger das interessiert mich soweit, als wir sie als Sklaven für unsere Kultur brauchen... Ich wünsche, dass die SS mit dieser Einstellung dem Problem aller fremden, nicht germanischen Völker gegenüber tritt, vor allem den Russen.“ Citira: J. Wulf, н. д., стр 26.

представљају племство у тим земљама. Остали народи који не буду истребљени требало је да служе као робови и морали би остати на врло ниском нивоу образовања. Ова целокупна делатност нациста одвијала се под командом Химлера и његових организација безбедности, нарочито Гестапоа, уз помоћ Средишњег уреда за немачку народност при Министарству иностраних послова који је био задужен за фолксдојчере. Гестапо се бринуо о уништењу немачких комуниста и других антифашиста, затим припадника других народа. У ту сврху формирале су се специјалне оперативне групе (Einsatzgruppe) које су у својим редовима окупљале припаднике полиције и службе безбедности. Овако организован механизам почео је да функционише одмах после завршеног пољско-немачког рата 1939. године. Полиција и SS-јединице су за врло кратко време у Пољској, са оног дела који је прикључен Рајху, иселиле око 1,500.000 Пољака и Јевреја, а населиле 500.000 фолксдојчера.¹⁶ Касније су Немци применили исте методе истребљења у освојеним деловима Совјетског Савеза и у појединим деловима Југославије.¹⁷

Што се тиче Краљевине Југославије, нацисти су, по доласку на власт 1933, врло брзо успоставили доста добру привредну сарадњу са њом. Нагли привредни успон Немачке и тежња да се освоје нова тржишта условили су најпре привредно, а затим и политичко зближавање владајућих кругова обеју земаља. Фашистичка Немачка је неколико пута почетком II светског рата гарантовала границе Југославије, јер је сматрала да ће привредни потенцијал Краљевине Југославије моћи мирним путем да укључи у службу немачке ратне привреде. Од 1939. године Немачка је свим средствима вршила притисак на Југославију да би је политички и економски потчинила, а тај притисак нарочито је био осетан почетком 1941. године. Ово је, наводно, чинила да би имала потпуно пречишћену ситуацију на „десном крилу“ због предстојећег рата са Грчком и Совјетским Савезом. После дужег колебања југословенска краљевска влада одлучила је да приступи Тројном пакту, добивши обећање да ће бити загарантован интегритет Југославије, да се неће тражити њено учешће у рату на страни Сила осовине, осим на њен захтев, и да ће после рата добити Солун.

Приступање Тројном пакту, 25. марта 1941, изазвало је огорчење и протест свих југословенских народа. Одлучујућу улогу у подстицању маса на демонстрације одиграла је Комунистичка партија Југославије, нарочито 27. марта. Ово народно незадовољство искористила је група официра и извела пуч 27. марта.

Истог дана Хитлер је са својим најближим сарадницима одлучио да употреби војну силу против Југославије.¹⁸ Да би што пре сломила отпор Југославије, нацистичка Немачка је ангажовала све њене ре-

¹⁶ Тоне Ференц, *Нацистичка разнародавална политика в Словенији*, рукопис, стр. 20—21.

¹⁷ Нацисти су у документима који су иза њих остали јавно расправљали о политици животног простора, али су избегавали да бележе и остављају трагове када је било речи о уништењу једне нације као целине. Стога се из докумената Трећег Рајха не може створити потпуна слика о злочинима геноцида које су нацисти починили у Пољској, Совјетском Савезу, Југославији и другим земљама.

¹⁸ АВИИ, НА, 1-1-3, *Нирнбершка пресуда*, Београд, 1948, стр. 77.

ваншистички расположене суседе, стављајући им у изглед богату накнаду на рачун југословенских територија. Опколџена са свих страна и разједана унутрашњим супротностима (нерешено национално питање, социјални проблеми, Пета колона, неспособно војно руководство), Југославија се није могла одупрети надмоћнијем противнику па је побеђена за веома кратко време.

Самим актом агресије, без објаве рата, нацистичка Немачка је повредила одредбе међународног ратног права. Хитлер је још 27. марта одлучио да се Југоелавија подели, а 12. априла Врховна команда оружане силе детаљно је разрадила „привремене смернице за поделу Југославије”,¹⁹ којима је Југославија подељена на више административних области између Немачке и њених савезника. При стварању овог акта Немачка није консултовала своје партнере, па је касније проблем разграничења интересних сфера остао камен спотицања, нарочито између Италије и Немачке.

Међународно ратно право не допушта окупатору да врши било какве територијалне промене и да мења правни поредак и друштвени систем окупиране територије. Међутим, као што се види, нацисти су то чинили. Најбољи пример за то може да послужи Југославија.

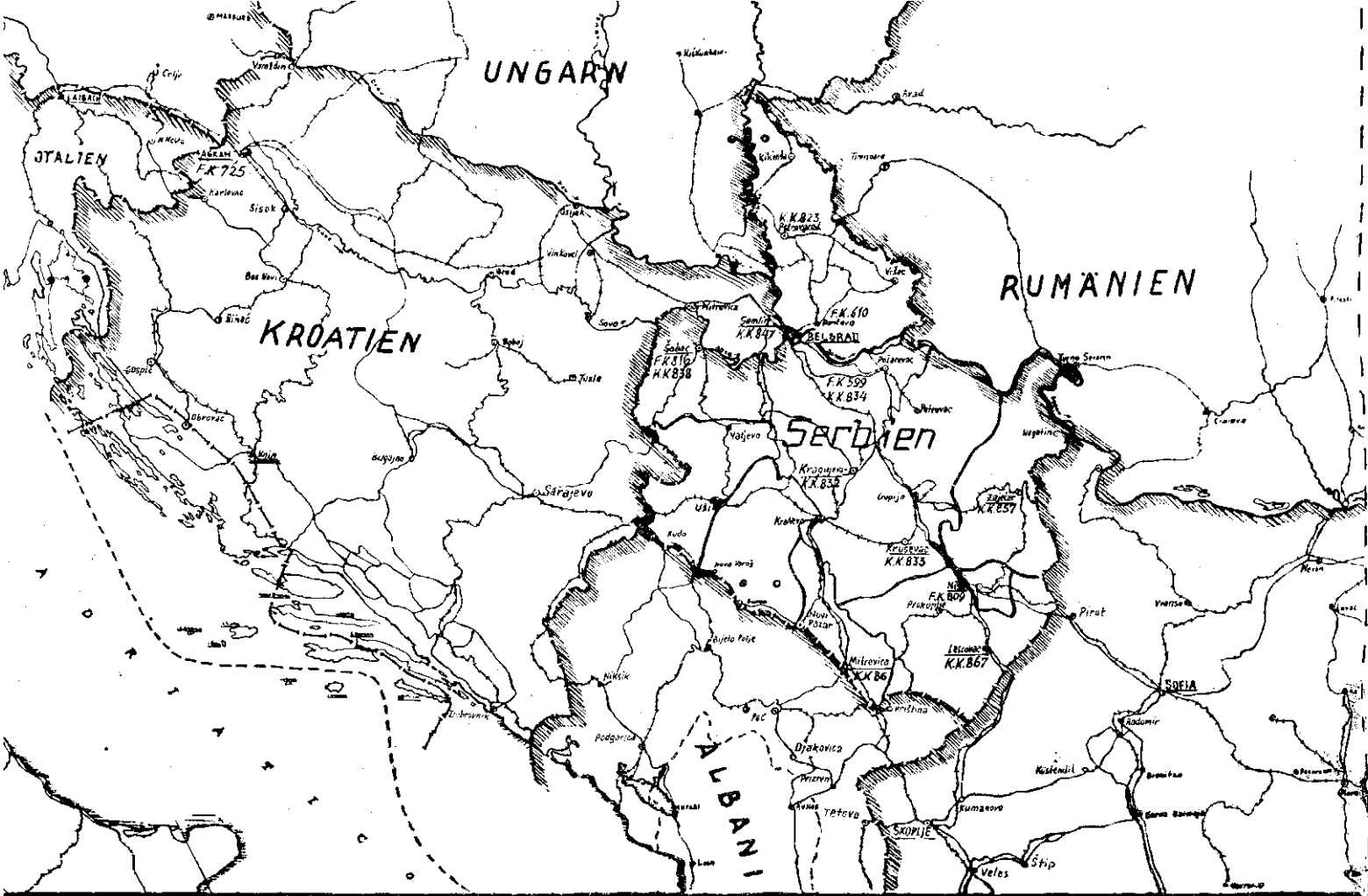
Поменуте „смернице” биле су предмет расправљаша конференције у Бечу, коју је сазвао Рибентроп за 18. април. циљ ове конференције био је договор о дефинитивној подели Југословије.

На припремном састанку учи конференције, 18. и 19. априла, Рибентроп, Ђано и остали савезници, немачки представници расправљали су о основним смерницама политике Рајха према немачкој народности на Балкану. Том приликом је закључено да се формира фолксдојчерско језгро на Балкану, од тамо насељених фолксдојчера. које би најпре обухватало Београд са Банатом до Ђердапа, а касније би се проширило преко источне Србије и Бугарске на Блиски исток.²⁰ По њиховим замислима, то би био зачетак велике државе подунавских Шваба, тзв. земље Евгенија Савојског, како су је називали. Ту је у помоћ позвана историја, па су освајања Савојског из XVIII века послужила као основа за претензије нацистичке Немачке на ове територије.

¹⁹ Зборник докумената и података о народнослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту Зборник), том II, књ. 2, Београд, 1954, 472—505.

²⁰ Резултати ових разговора формулисани су касније у једном тајном меморандуму „О положају и будућој судбини немачке народности на територији бивше Југославије”, који је састављен у Министарству унутрашњих послова, а предао га је 15. јула 1941. Министарству спољних послова државни секретар Штукарт. *Johann Wusch, Pläne des Dritten Reiches zur Neuordnung des Jugoslawischen Raumes nach 1941, Der donauschwäbische Lehrer Bd I, 1959, 68—69; Haus Ulrich Wehler, Reichsfestungs Belgrad, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, München, 1963, H 1, 72—84.*

У време формулисања овог меморандума, почетком јула, проносиле су се разне вести о судбини Београда. „Man spricht davon, dass Belgrad eine Freistadt werden soll sowie es bei uns die Städte Hamburg und Libeck sind. Sie soll nicht mehr als Hauptstadt von Serbien galten, sondern eine freie deutsche Stadt sein. Ihr angeschlossen soll das ganze Banat werden und so kämen die Deutschen, die dort leben, unter Ungarn oder Kroatien sondern wurden nur Deutschland unterstellt sein.” АВИИ, микрофилм, Вашингтон, Т-77, Р-1314 С-1053.

Карта подељене Југославије 1941. године

Састанак између Рибентропа, Ћана и других заинтересованих за поделу Југославије одржан је 21. и 22. априла и протекао је у знаку борбе за престиж, ко ће више добити од југословенских територија..

На овим преговорима утврђене су привремене границе између Немачке и њених савезника. Углавном је потврђена подела Југославије планирана у привременим смерницама. Но и после овог састанка у Бечу, питање граница—према Бугарској и Италији било је отворено, па се није знало тачно куда се протежу.

Одређена граница окупиране Србије била је од ушћа Тимока у Дунав, па уз Дунав и Саву до ушћа Дрине, уз Дрину до подножја Таре, даље, границом бившег ужичког округа. Та граница је за све време окупације била стабилна, док се остали део мењао у корист једног, другог или трећег окупатора.

Одмах после преговора у Бечу, 23. априла, потврђена је и објављена граница према Италијанима. Она се протезала линијом Прибој (места немачка) — пут Нова Варош, Сјеница, Нови Пазар (места Немачка), Митровица (Немачка) — железничка пруга Митровица—Приштина—Урошевац (места немачка).²¹ Ова линија у Санџаку није се битније мењала, иако су Италијани касније посели Рудо, Прибој, Нову Варош и Сјеницу, и на Космету Приштину и Урошевац, па се италијанска окупациона зона протегла све до Орлове Чуке, где је била тромеђа између окупационих зона Немачке, Италије и Бугарске.

Бугарска окупациона зона била је обележена линијом Пирот—Врање—Скопље, али је 27. маја измењена у корист Бугара, који су заузели остатак нишавског среза, варош Бабушницу и целу територију псиваничког среза.²² У лето 1941. Бугарска је држала под својом влашћу тадашње срезове: цариградски, нишавски, лужички, босиљградски, масурички, лол>анички, прешевски, пчињски и делове белопаланачког и власотиначког среза, као и територију између Тимока и старе државне границе.²³ Због сталног померања границе тешко је утврдити број становника смањене Србије. Према неким прорачунима тај број је износио 3,5—4 милиона.²⁴

Сходно Хитлеровим намерама за потпуно уништење Југославије, на овом подручју није уведен јединствени окупациони систем. За подручје уже Србије, источни Срема, Баната и округа Косовска Митровица, у Београду је организована институција Војноуправног команданта Србије (Militärbefehlshaber). Банат, источни Срем и шири рејон Борског рударског базена са Ђердапом и Сењским рудницама стављени су под специјални режим. Укупна површина овог дела немачког окупационог подручја износила је 59.500 km² са 4.500.000 становника, од тога ужа Србија 48.303 km² са 3.773.000 становника, Банат 9.776 km² са око 640.000 и источни Срем 1.420 km² са близу 100.000 становника. Класичан окупациони апарат на овој територији био је најпотпуније развијен.

²¹ Упореди: *Зборник II*, 2, 570; Ј. Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*; *Hory, Broszat, Der Kroatische XStascha Staat, Stuttgart*, 1964, 65.

²² АВИИ, Недићева архива (у даљем тексту. НДА) 19-1-32.

²³ Ослободилачки рат народа Југославије, Београд, 1963, I, 31.

²⁴ Ј. Марјановић, н. д, 22.

Статус појединих делова ове територије није био једнак. Статус Баната, у коме су припадници немачке народности чинили једва петину становништва, дуго је био отворено питање, због сукоба претензија мађарске и румунске владе на ову територију и тежње вођства фолксдојчера за формирањем посебне државе и интереса Трећег Рајха да све држи у својим рукама. Споразумом представника војноуправног команданта, вођства фолксдојчера и комесарске владе Аћимовића, 5. јуна 1941, Банат је добио статус аутономне административне јединице у оквиру Србије. Уредбом о унутрашњој управи у Банату од 14. јуна 1941, за дванаест банатских срезова формирано је надлештво подбана дунавске бановине са седиштем у Петровграду, а 18. децембра 1941, у склопу опште реорганизације управе, Банат је постао један од четрнаест округа.

Источни Срем (срезови: Земун и Стара Пазова), из сличних разлога, добио је у почетку неодређен статус „интересног привредног подручја“ војноуправног команданта Србије. Као и у Банату, власт су овде имали фолксдојчери са тенденцијом да, заједно са банатским фолксдојчерима и новим насељавањима, створе немачку подунавску државу. Као врховни орган цивилне управе за ово подручје постављен је 22. маја изванредни комесар војноуправног команданта Србије са седиштем у Земуну, док је носилац војне управе била окружна војноуправна команда (Kreiskommandantur), потчињена обласној војноуправној команди (Feldkommandantur) у Београду. Десетог октобра ово подручје предато је Независној Држави Хрватској, али власт је остала у рукама фолксдојчера.

Сипски канал, рудник бакра у Бору и олова у Трепчи, као и још нека предузећа, преузели су нацисти. После формирања српске комесарске владе Аћимовића, рејони Бора и Трепче нису добили посебан статус, еем извесне аутономије косовско-митровачког среза — касније округа Митровица, у односу на Аћимовића и Недићеву владу.²⁵

Одмах после капитулације Краљевине Југославије, нацистичка Немачка почела је да повлачи инвазионе трупе из Србије и осталих делова Југославије на фронт против Совјетског Савеза. Тако је до половине јуна 1941. повучена 2. армија, а на њено место су дошле четири посадне дивизије,²⁶ које су у току маја стављене под команду Више команде за нарочиту употребу 65.²⁷ Од њих су задржане три на територији окупиране Србије, Ова замена тр}ша вршена је постепено, тако да су се у Србији, поред посадних дивизија, почетком јула налазиле још 294, 46. и 73. дивизија и неколико батаљбна инжењерије, полиције и фелдјандармерије.

Институција Војноуправног команданта Србије формирана је 22. априла 1941. у Београду. За првог војноуправног команданта Врховна

²⁵ Мухарем Кресо, *Немачки окупациони апарат у Југославији 1941*, рукопис, стр. 4—5.

²⁶ Те три дивизије у Србији биле су: 704, 714. и 717, а 718. обезбеђивала је немачку окупациону зону у Независној Држави Хрватској. Оне су биле састављене од недовољно обученог људства.

²⁷ Командант Више команде за нарочиту употребу 65 био је Паул Бадер, генерал артиљерије

команда сувоземних снага (ОКН) одредила је генерала авијације Хелмута Ферстера.²⁸ У почетку је његов штаб био корпусни, али се касније развио у огромно надлештво са преко 700 службеника.

За руковођење војним пословима формиран је посебан командни штаб, на чијем се челу налазио пуковник Гравенхорст. Овај штаб имао је задатак да се брине о очувању мира у Србији, ради чега је располагао посебним војним снагама од 4—6 батаљона.

За послове управе установљен је Управни штаб на челу са владиним саветником др Харолдом Турнером,²⁹ који је неколико дана у почетку вршио улогу земаљске владе, а касније се његова улога свела на контролу, најпре Ахимовићеве комесарске владе, а затим Недићеве владе. Испуњење овог задатка извршавале су фелдкомандантуре и крајскокомандантуре. Фелдкомандантуре су се налазиле у седиштима бановина, у Београду, Смедереву, Нишу и Ужицу. Свака од њих примила је командну и управну групу, вод фелдјандармерије, по један батаљон земаљских стрелаца (Landeschützen) и по 2—4 крајскокомандантуре. Поред тога, постојало је око сто месних команди (Orstkgmmandantur) у готово свим среским местима.³⁰

О привредној експлоатацији Србије, шп&- је војноуправном команданту поставио Хитлер као главни задатак, бринуо се Привредни штаб са седиштем у Земуну. На челу овог штаба налазио се генерални опуномоћеник за привреду Франц Нојхаузен, предратни генерални конзул у Београду,³¹ који је био придодат војноуправном команданту, али, непосредно потчињен Герингу као руководиоцу четворогодишњег привредног плана.

Министарство спољних послова имало је свога опуномоћеника Феликса Бенцлера, који је био придодат војноуправном команданту

²⁸ Геринг, као опуномоћеник четворогодишњег плана, био је заинтересован за што бржу експлоатацију привреде Србије па је за првог војноуправног команданта протурио свог генерала. Дужности војноуправног команданта прецизиране су у Хитлеровој заповести број 29 од 17. маја 1941: „Der Militärbefehlshaber Serbien ist von OKH zur Erfüllung seiner vordringlichen Wirtschaftlichen Aufgaben mit allen Befugnissen und mit den erforderlichen Sicherungstruppen auszustatten, um seinen Auftrag selbständig erfüllen zu können.“ Из те наредбе произлази да је војноуправни Командант у Србији деловао самостално до 9. јуна, када је постављен кохмандант Југоистока. Међутим, командант позадине 2. армије предао је дужност војноуправном команданту тек 16. јуна, па, према томе, није могао самостално да делује. *Walter Hubatsch, Hitler Weisungen für die Kriegsführung 1939—45*, С. 119.

²⁹ Др Харолд Турнер, SS-бригадни вођа и државни саветник у чину генерал-лајтнанта, шеф Управног штаба Србије од 20. IV 1941. до 7. XI 1942. После рата ухватили су га Енглези и стрељали 1947. Турнер се у време напада на Југославију налазио у Софији, и одмах је позван у Беч, где му је од ОКН саопштено да ће преузети дужност шефа војне управе у Србији. Још у Бечу Турнер је покушао да свом штабу потчини Штаб генералног опуномоћеника за привреду, али безуспешно, јер је Геринг био категоричан. Такође и покушао да се потчини полиција у разговору са Хајдрихом, 9. априла, у Калтебрунеровом присуству није уродио плодом. Хајдрих је одговорио да молбу не може исоунити због начелних одлука, јер нигде војсци није била потчињена полиција, само може Фуксу препоручити чврсту сарадњу и да Турнера извештава

⁰ Раду. АВИИ, НА 27-10/5-2.

³⁰ Мухарем Кресо, н. р, стр. 10.

³¹ Франц Нојхаузен је од 1935. био немачки генерални конзул у Југославији и истовремено оснивач првих организација Националсоцијалистичке радничке партије Немачке у Југославији.

за политичка питања унутар Србије, али је истовремено фангарао као немачки посланик при квислиншкој влади у Београду. АСТЕГ је такође таримао наређива директно из Берлина, од Рибентропа.

Војноуправни командант затекао је у Србији Оперативну групу полиције и службе безбедности за Југославију (Einsatzgruppe für Jugoslawien),³³ чија се надлежност све више сводила на Србију. Она је до краја 1941. задржала у свом саставу инспекторате у Сарајеву и Петроварадину, а у јуну је отворила нови у Скопљу, док је инспекторат у Осиеку, новембра 1941. припојен оном у Загребу.

Напоредо је постојала широка мрежа Војнообавештајне службе (Abwehr) са територијалном организацијом (Ast) Београд, која је имала низ испостава, одељака и уопште унутрашњости. У њеном оквиру налазило се двадесет група Тајне војне полиције (GFP).³⁴

Поред војних и полицијских јединица, у Србији је постојао пропагандни одред, који је био непосредно потчињен Пропагандном одељењу Немачке врховне команде. Он је држао београдску радио-станицу, цензуру штампе, издавачку и културну делатност. Поред тога, израђивао је смернице за пропаганду у појединим крајевима и међу одређеним слојевима становништва.

У Београду се налазила и испостава јозенберговог штаба, чији су круг интересовања биле: научне, музејске, патентне и слкчне установе, затим приватне збирке и ретки предмети. Њен основни задатак био је да све вредне уметничке предмете заплени и пребаци у Немачку.

Постојале су и многе друге службе: огранак организације ТОТ (Todt) за Југоисток, Саукелова опуномоћства за врбовање радне снаге; разне инжењеријско-техничке и пиротехничке инспекције; штабови јединице за надзор и одржавање предузећа за производњу наоружања експлозива и муниције, за експлоатацију руда, прикушвање и извоз сировина, филијале, представништва и погони кредитних и банкар-

³² На тај положај постављен је Хитлеровом одлуком од 28. априла са образложењем „да спречи рушилачку активност српских политичких елемената против политичких интереса Рајха“. На тој дужности остао је до августа 1943. *РА, АА, Bonn, St Jugoslawien, Bd, 4.*

³³ Ова оперативна група полиције и службе безбедности, као испостава Главне управе државне безбедности Рајха у Србији, одиграла је најзначајнију улогу у спровођењу терора на српском становништву у току рата. Нарочито је било значајно одељење Гестапоа, које је вршило надзор над београдском Специјалном полицијом. Никад ни у једној земљи, и ни у ком раздобљу, једна организација није постала тако свеобухватна и моћна, нити је постигла такво савршенство у раду и чинила такве страхоте као што је то чинио Гестапо, који је био стуб националсоцијалистичке државе. Оперативна група у Србији директно је била потчињена Химлеру. Њен задатак је у почетку био да организује прикупљање полицијског и архивског материјала и да организује обавештајну службу и надзор над српском полицијом (АВИИ, НДА, 32-3-3). Међутим, она је од самог почетка вршила хапшења; тако је у Београду до 5. маја извршила хапшење 77 лица (МФ-Лондон, X 300978-80). Оперативном групом руководио је SS-пуковник др Виљем Фукс из Манхајма. Руководство Оперативном групом у Београду поверио је мајору Краусу, фолксдојчеру из Чешке, који се већ годину дана налазио у Југославији и познавао је месне прилике. Њему је придодат Јоредратни полиције-ки-аташе Ханс Хелм. Изјава Фукса у истражном затвору у Београду 8. X 1945, АВИИ, НДХГ 32-3-3.

³⁴ Мухарем Кресо, н. р, 12.

ских завода, привредни концерни са комесарима или [^] комплетним управама у привредним предузећима (Бор, Треча) итд.³⁵

Све ове службе имале су велику помоћ од фолксдојчера, који су почели нагло да се досељавају у Београд, тако да је њихов број прешао 25.000. ©»и су били ангажовани у својству тумача и [^] екстерта. за локална шдања у свим немачким установама, а свима—«ЕЈ[^]—су Сдобили—неМачко државл.анство омогућено је да раде и на другим местима. Крајем 1941. почело је њихово укл>учивање у помоћне полицијске јединице.

Уместо ранијих културних друштава у Србији, формиране су националсоцијалистичке организације под називом „немачка народна група“. У том погледу је Србија са Банатом била подељена на шест фолксдојчерских округа, од којих се пет налазило у Банату а један у Србији са седиштем у Београду. Овај округ у Србији носио је назив „Принц Еуген“. Био је подељен на два дела: град Београд и Србију. Београд се делио на четири месне групе, а Србија на 11 група и 15 упоришта (Stützpunkt). Месне групе су се делиле на суседства (Nachbarschaft), односно другарства (Kameradschaft).³⁶

Земаљска фолксдојчерска руководства била су потчињена централном органу за фолксдојчерска питања, који се називао Фолксдојчерски средишњи уред (Volksdeutsche Mittelstelle).

У многим женским и омладинским организацијама радило се на, потпуном ангажовању немачке народности у интересу циљева немачке политике.

Овако организован разгранат немачки окупациони апарат покушао је да уклопи Србију у тзв. „нови поредак“. Из шеме овог апарата види се да је то био крут бирократски механизам, чији су поједини делови често функционисали у борби за међусобни престиж. Томе је знатно допринио двострука везаност, с једне стране, за војно-управног команданта, а с друге, за централне инстанце у Берлину. Углавном, сва та неслагања у окупационом апарату ишла су на штету српског народа и то није олакшавало његов положај. Многи немачки писци историје II светског рата управо су у овим неслагањима појединих служби тражили неуспехе политике окупатора и успех НОП-а у Југославији.³⁷

Немачки окупациони апарат у Србији одмах је предузео мере да се обнови стари, предратни апарат власти. Међутим, „није постојало никакво упутство или линија. управљања од Рајха или ОКН о политици коју треба спроводити у Србији“, наглашава Кисел у својој - изјави. „Сва саопштења која су одозго долазила носила су негативан карактер 'и била су пуна несклоности према Србији.“³⁸ По Нојхаузен-новим речима, „Хитлер је задржао према Србима исти онај став који

³⁵ Упореди: Ј. Марјановић, н. д, 27—30 и Петар Вишњић, „Немачки окупациони систем у Србији 1941“, „Историјски гласник“, 1956, 3—4, 84—92. и М. Кресо, н. р.

³⁶ Christian Brücker, *Deutsche Spuren in Belgrad, Betschkerek*, 1944, S. 252.

³⁷ Герлиц, Нојбахер, Типелскирх, Рендулић и други не виде да је политика нацистичке Немачке у целини била погрешна, него се баве тиме шта су нацисти требали да учине како би победили и где су погрешили.

³⁸ Изјава Кисела на саслушању у војном затвору у Београду 24. III' 1947, АВИИ, НА, 27-5-11/8.

су имали Аустријанци 1914. Као Аустријанац, држао се стриктно тог става наређујући строге мере према Србима. Осим тога, сматрао је да само Аустријанци познају Србе и да су они једино компетентни да дају оцену о политичким, привредним и другим питањима у Србији. Створено је схватање да би најбоље било када би Србија уопште нестала са географске карте. Како једна оваква операција није била могућа, Срби, као вечити узрочници немира морали су, што је могуће више да буду стешњени и притиснути."³⁹

По Киселовом сећању, „из наведених разлога о једној српској влади није се смело говорити. Због тога је војни заповедник одлучио да постави тзв. комесаре, којима је практично хтео дати пуномоћја владе. Став немачког врховног вођства био је утолико неразумљивији, јер уопште није било немачких снага да би се уредила властита управа . . . Како нису постојала упутства, били смо упућени на Немце који су били упознати са месним приликама. То су били: саветник посланства Фајне и полицијски службеници Хелм и Краус. Двојица последња и Фукс доби. Ли су упутства од RSHA да сарађују са Миланом Аћимовићем и Драгим Јовановићем. Па је тако Фојнејовим пристанком Аћимовић опуномоћен да састави комесарску владу. Договори о томе одржани су у Берзи рада крајем априла."⁴⁰ Пошто су нацисти још пре рата имали добре везе са појединцима, није им било тешко да 1. маја успоставе квислиншку комесарску владу са Миланом Аћимовићем на челу. Иако је била смањена, Србија је задржала стару административну поделу. Обновљене су бановине: дунавска, моравска и дринска. У састав Дунавске бановине формално је ушао Банат. Косовска Митровица, Нови Пазар и Подујево били су у почетку припојени дринској бановини, али су у њима углавном власт имали албански квислинзи. Бановине су биле подељене на срезове, а ови на општине. Тако се у административној подели готово ништа није променило.

³⁹ Саслушање Нојхаузена 20. IX 1947, АВИИ, НА, 27-5/1-8.

⁴⁰ Као напомена 38.